

ПРОТЕСТАНТСЬКЕ ПИТАННЯ НА ЕЛЕКЦІЙНОМУ СЕЙМІ У ВАРШАВІ 1632 РОКУ

Протестантське питання не втратило своєї актуальності у Речі Посполитій на час обрання короля Владислава IV. У статті подано стислу характеристику діяльності протестантів на елекційному сеймі 1632 року. Головним джерелом для написання статті є діаріуш сейму. Діаріуш містить чимало інформації про взаємини протестантів з католиками та православними. Активними учасниками сеймових дискусій були князь Криштоф Радзивілл, Адам Кисіль та інші визначні світські й духовні особи. У статті проаналізовано найважливіші проблеми, що їх вони висунули на розгляд сейму, та дискусії з приводу затвердження Акта варшавської Конфедерації.

Період 1632-1633 рр., коли було обрано і зведено на королівський престол у Речі Посполитій нового короля, Владислава IV, є і складним, і надзвичайно цікавим з огляду як на історію Речі Посполитої в цілому, так і на історію церкви зокрема. Складним - тому, що на цей час у державі нагромадилося чимало релігійних проблем та конфліктів між представниками різних церков (візьмемо до уваги католиків, протестантів, православних та уніатів, які існували в межах однієї держави). Цікавим - тому, що саме період міжкоролів'я представники всіх цих конфесій використали для з'ясування стосунків між собою та утвердження власних позицій у державі.

Епоха Контрреформації відчутно позначилася на становищі протестантської церкви у Речі Посполитій [1]. За Варшавською конфедерацією 1573 р., протестантська і католицька шляхта мала рівні релігійні та політичні права і свободи. Однак на практиці все відбувалося за іншим сценарієм. Особливо це було помітно в першій чверті XVII ст. Не можна було поставити знак рівності між католицьким ксьондзом і протестантським міністром, вищим католицьким духовенством, яке мало місця в сенаті, і представниками кальвіністів чи лютеран, які не мали доступу до цих посад.

Як на сеймах 60-70-х рр. XVI ст., так і в перші десятиліття XVII ст. послі від протестантів

робили наголос на таких невідповідностях, беручи на озброєння гасло свободи як основного елементу шляхетської системи цінностей.

У 30-х рр. XVII ст. досі актуальне «протестантське питання» поєднується з доволаунійною полемікою, що започаткувалася напередодні 1596 р. та відчутно загострилась після проголошення унії. На перший погляд, у православних і протестантів з'являється спільна мета: досягти де-факто і де-юре визнання свободи та рівноправ'я своїх віросповідань поряд з католицизмом та уніатством.

Попередній король, Жигимонт III (правив до 30 квітня 1632р.), з нетерпимістю ставився до протестантів. Я. Тазбір зауважує, що на початок його правління до сенату входив 41 протестант, а в останні роки ця цифра зменшилася до 4 чоловік [2]. На сеймах, пов'язаних з обранням нового короля (конвокаційному, елекційному, коронаційному), збиралися групи шляхти, які висували на розгляд важливі, спірні за правління попереднього монарха питання. Новообраний король, отримавши владу, як правило, був лояльним, щедрим на привілеї. З приходом до влади Владислава IV протестантська шляхта прагнула повернути собі права, порушені за правління його батька Жигимонта III.

Цикл сеймів, пов'язаних з вибором нового короля [3], розпочинав конвокаційний сейм, на якому, окрім визначення часу і місця елекції, намагалися підбити підсумок діяльності попередника, вказати на всі недоліки, переосмислити їх і спробувати усунути до коронації нового короля. Саме тому в цей час шляхта проявляла особливу активність. З усіх воєводств надходили заяви від шляхти, по обговоренню яких на сеймі складала *racia conventa*, які пропонували новому королю.

Джерелом для написання статті слугує текст діаріуша елекційного сейму у Варшаві 1632 р. [4]. Діаріуш опубліковано в додатках до першого тому дослідження С Голубєва [5]. П. Жукович, автор повного викладу історії сеймової боротьби православних з уніатами за правління Жигимонта III та Владислава IV [6], підкреслює цінність сеймових діаріїв у праці цього дослідника. Про засідання елекційного сейму могли б розповісти, можливо, подавши виклад роботи сейму з іншої точки зору, також діаріуші, що їх водночас вели, зокрема, представники князя А. С. Радзивілла. У примітках до опублікованого діаріуша є вказівка на те, що існує ще один діаріуш сейму, який зберігався у М. А. Максимовича [7]. Цей діаріуш, на відміну від того, що ми маємо, менший за обсягом, але інформативні-

ший, адже, по-перше, його автором був, імовірно, один з православних депутатів, присутніх на засіданнях сейму, тому в записках відведено значне місце церковним справам, більше подано деталей стосовно виступів православних і протестантів. По-друге, на відміну від відомого нам діаріуша, доведеного до 20 жовтня, цей закінчується 13 грудня, отже, недоступний нам діаріуш повніший і містить свідчення про подальші події. У нашому розпорядженні опис одинадцяти днів роботи сейму. Перший запис датовано 9 жовтня, наступні йдуть послідовно - від 11 до 20 жовтня. На жаль, не маємо змоги порівняти даний діаріуш з іншими, про які було згадано. Аналізуючи його текст, бачимо, що автор приділяє чи не найбільшу увагу саме питанням релігії та церкви. Обговорення інших питань подано лаконічно. Репліки деяких послів про те, щоб відійти від розгляду релігійної проблематики, звучать немовби між рядками. Натомість дуже добре описано численні пропозиції послів розпочати сейм з розгляду проблем, дотичних до церкви, дебати навколо протестації луцького єпископа та формування спеціальної комісії й депутації до короля.

У сеймових записках фігуруватимуть католики (*katolici*), протестанти (*dissidenty*), уніати (*unitowie*) й православні (*nieunicy*, або *disunicy*). Такий строкатий склад становить певні труднощі в дослідженні роботи сейму. Виникає проблема ідентифікації того чи іншого сеймового посла. Автор діаріуша у своїх записках, звичайно, не називав кожного з них «католиком», «православним» чи «протестантом», обмежившись, здебільшого, його ім'ям (навіть не завжди титулом). Перед ним не стояло завдання чітко вказати церковну належність кожного учасника сеймового засідання. Почасти проблему можна вирішити з контексту того, про що говорить і які позиції підтримує той чи інший посол. Певною мірою - завдяки тому, що деякі учасники сейму були добре знаними людьми, тому про їхні релігійні погляди говорять інші джерела й дослідження.

На сторінках діаріуша часто вживане згадане вище поняття «*dissidenty*». На доказ того, що тут його вжито саме на позначення протестантів, можуть слугувати дослідження Є. Опалінського. На основі аналізу документації сеймів та місцевих сеймиків дослідник дійшов висновку про те, що у 60-70-х роках *дисидентами* могли називати як католиків, так і протестантів; пізніше, з настанням Контрреформації, слово шораз частіше вживано у джерелах на позначення протестантів [8]. Але як бути з православними та уніатами? Чи не називали їх *дисидентами*, подібно до

протестантів, учасники сеймового засідання під час елекції 1632 р.? В цілому, не можемо дати позитивну відповідь на це питання. Князь Радзивілл вживав це поняття на позначення всього некаатолицького загалу (протестантів, православних і частково уніатів) лише тоді, коли мовив про загальний захист свободи віросповідань для протестантів та «*inszych dissidentes*» [9]. У подібних висловлюваннях князя це поняття має досить прозоре значення. Загалом на сеймі чітко розрізняли інтереси православних і протестантів, бо *nieunicі nie 8¼ dissidentes* (букв.: неуніати-православні не є дисидентами), як висловився один з послів [10]. У більшості випадків у тексті діаріуша католиків, православних та уніатів названо своїми іменами.

Значно важче встановити, наскільки численними були католицька та протестантська партії, чи багато було православних та уніатів, також присутніх на сеймі, і яким було кількісне співвідношення між ними.

У дослідженні С. Голубева окреме місце відведено короткому оглядові роботи цього сейму. Автор зазначає, що православних було досить багато, більше, ніж католиків та уніатів [11]. Як дослідник історії Православної Церкви, він бере до уваги здебільшого ті проблеми, з якими приїхали на сейм православні депутати, і описує його роботу в контексті суперечностей між православними та уніатами, зосереджуючись на обставинах укладання знаменитих «Статей для заспокоєння людей релігії грецької» і даючи детальний аналіз цього джерела. Для нашої теми важливою є подана з належним обґрунтуванням теза дослідника про співпрацю православних з протестантами.

У перший день роботи сейму, 9 жовтня 1632 р., розпочавши засідання, його учасники міркують над тим, як його організувати, з яких питань слід почати обговорення. Елекційний сейм за традицією, як правило, починали з розгляду недоліків чи суперечностей у законах Речі Посполитої, згадок про всі дрібні правопорушення, *exorbitancyi*. Як маршалок, так і решта учасників, здебільшого православних та протестантів, неодноразово згадують про релігійне питання та проблему «заспокоєння» православних, яку не було остаточно вирішено на попередньому конвокаційному сеймі. Від самого початку засідання депутати від православних відмовляються брати участь в обговоренні й прийнятті будь-яких рішень доти, доки не буде приділено належної уваги «заспокоєнню» їхньої релігії [12]. Посли від католицького табору негативно сприймають такі заяви і прагнуть звернути увагу присутніх на інші про-

блеми, вважаючи, що розглядати релігійні питання на елекційному сеймі недоречно, адже вони вже не раз обговорювались як на попередніх сеймах, так і на недавньому сеймі конвокаційному. Однак князь Радзивілл, як блискучий оратор, що вмів нав'язати свою думку, запропонував вписати до реєстру найважливіші теми для обговорення і одразу звернутися до них. Однією з таких тем, безумовно, була тема релігійна.

На засіданні сейму чи не найактивнішою особою є вже згаданий вище протестант князь Радзивілл. Це неважко помітити, починаючи з перших записів у діаріуші. На попередньому конвокаційному сеймі князя було обрано маршалком. За спостереженнями С. Голубева, тодішній папський нунцій у Речі Посполитій у листі до папи оцінює цю подію як ознаку слабкості й пасивності представників католицької партії, котрі дозволили обійняти таку важливу посаду кальвіністу, однак, з іншого боку, обрання маршалком князя Радзивілла спричинено насамперед тим, що «право маршалкування» було тоді за литовськими землями, звідки ніхто не міг бути кращою за князя кандидатурою [13] (на сеймі елекційному маршалком обрали представника руських воєводств). До того ж на сейм прибуло багато представників від православних і протестантів, які підтримували князя.

У більшості тез, висловлюваних 9 жовтня, князь Радзивілл виступає із захистом православних депутатів, що свідчить про співпрацю представників православного табору з протестантами вже від початку роботи сейму. Князь Радзивілл, як впливова і знатна особа, міг бути добрим протектором для православних і під час сеймових зібрань, і до скликання сейму. С. Голубев згадує про два листи, що їх надіслав князю архімандрит Петро Могила. Одного з них було написано через дванадцять днів після смерті Жигимонта III. У ньому Могила, не торкаючись розбіжностей між православними і протестантами, писав про потребу об'єднати зусилля заради того, щоб домогтися визнання своїх свобод і прав на гідне існування [14]. Не знати, наскільки ґрунтовно у листуванні між Моголою та князем було порушено таку тему (не маємо текстів цих листів), але захист православних і боротьба князя за релігійну терпимість, про яку свідчать його промови на сеймі, зафіксовані в діаріуші, є яскравим підтвердженням того, що кальвініст Радзивілл і його оточення справді поділяють погляди православних.

На думку князя, не було нічого дивного в тому, що *брати* релігії грецької почали мовити перш за все про нерозв'язані релігійні проблеми. У цьо-

му, за словами князя, були винні самі католики, які постійно обіцяють зупинитись на проблемі православ'я, та не виконують обіцяного. Подібна річ, продовжував Радзивілл, трапилась і на конвокаційному сеймі, коли було запропоновано деякі заспокоювальні статті, що торкалися «людей грецької релігії» та частково протестантів, дотримуватись яких сейм поклявся в ім'я віри, честі і совісті, однак порушив обіцянку. Знайшлися люди, говорив князь, які відмовились поважати сеймові постанови і наважились подати протестації, спрямовані проти них [15].

Тут князь явно натякав на протестацію луцького єпископа. Цей документ було зачитано на засіданні сейму, однак, на жаль, не можна детально проаналізувати його зміст, у діаріуші не вміщено його тексту [16]. Протестація стала основною темою жвавих дискусій протягом подальших кількох днів сеймових засідань. Записи в діаріуші за 13 й 14 жовтня свідчать про те, що в ці дні увагу послів було повністю прикуто до дискусії стосовно правомірності протестації. Нам не вдалося знайти жодної іншої теми, яка б обговорювалася в ці два дні роботи сейму. Проблема лишалася невирішеною через хворобу єпископа луцького й відсутність його на сеймовому засіданні. Як того вимагав порядок, єпископ мав виступити на засіданні й належно обґрунтувати положення своєї протестації. Після того маршалок від імені всіх присутніх мав дискутувати з ним. Лиш тоді сейм міг прийняти рішення стосовно висунутого на розгляд акта. Записи засвідчують, що маршалок не раз наголошував на дотриманні усталеного порядку, пропонуючи відкласти розгляд питання на декілька днів. Якщо перемишльський підкоморій Гроховський, хорунжий новгородський та інші депутати, які виступали на захист протестації та її автора, підтримували цю думку, то, з іншого боку, формувалася група депутатів, рішуче налаштованих відхилити розгляд протестації та спростувати її зміст. Найактивнішими з них були Адам Кисіль та Криштоф Радзивілл. Кисіль наголошував на тому, що відсутність єпископа та наміри відкласти розгляд протестації порушують нормальну роботу сейму, отже, до обговорення протестації не варто вдаватись у майбутньому, а всі дискусії, що їх вона спричинила, закінчити тут і зараз [17]. Радзивілл не раз звертає увагу послів до протестації. 11 жовтня, коли з появою на сеймі послів від Війська Запорозького депутати відійшли від дебатів навколо протестації, князь навіть нав'язав їм цю тему. Чому ж для протестантів та їхнього речника князя Радзивілла вона є такою актуальною? Спробуємо відповісти на це питання.

Стоячи на позиціях єпископа, його брат, підкоморій Гроховський, у виступі на захист протестації висловив сумнів стосовно легітимності Варшавської Конфедерації 1573 р. Тут він озвучив думку багатьох католиків про те, що цей акт складено недосконало, з урахуванням інтересів тільки однієї сторони - сторони протестантів [18]. Водночас саме Конфедерація була тим документом, що урівнював права протестантів і католиків. На сеймах, що відбувалися після затвердження Конфедерації (1573 р.), в кінці 70-х-на початку 80-хрр. XVI ст., постійно дебатуються основні положення цього акта. На час елекції попередника Владислава IV, Жигимонта III, протестанти починають вимагати не тільки чергового підтвердження Конфедерації, а й встановлення відповідальності за її порушення. Для протестантів тема Конфедерації не втрачала своєї актуальності (ба навіть привертала до себе ще більше уваги) у 1632-1633 рр. Підтвердження прав і свобод, задекларованих у цьому акті, було чи не найважливішою метою протестантів, з якою вони прийшли на елекцію Владислава IV.

Між представниками протестантів, підтримуваних православними та католиками, розгорнулася гостра дискусія. Кожна зі сторін мала свій погляд на мету і завдання сейму. Католики та уніати апелювали до того, що на даному сеймовому засіданні послі від православних, які були першими, хто торкнувся релігійних питань, не мали права порушувати таку тематику. У їхні повноваження входило тільки призначення часу та місця елекції. У відповідь на таку заяву протестанти і православні, частково підтримувані католицизмом [19], вказали на те, що основна мета елекційного сейму - забезпечити громадський спокій на весь той час, доки не буде посаджено на престол нового короля. Згода між представниками різних церков є невід'ємною частиною цього спокою, отже, вирішення релігійних справ є цілком правомірним.

Протестанти і православні наполягали на тому, щоб протестацію було знищено вже протягом сеймового засідання. За словами Радзивілла, документ було спрямовано не лише проти актів, дотичних до релігії та церкви, а й проти прав і свобод, прийнятих у Речі Посполитій. Князь акцентував увагу на тому, що протестація має кілька параграфів, які порушують норми конвокації та піддають сумніву закони держави в цілому [20]. Такі ідеї, піднесені ораторською майстерністю Радзивілла та Киселя, ще довго звучали на вустах інших депутатів. Тема викликала таке жваве обговорення, що до маленької перемоги протестантів - остаточного рішення вважати

протестацію недійсною - депутати дійшли тільки через сім днів, на засіданні 15 жовтня.

Скасування протестації стало своєрідним вступним словом до основних проблем, що їх прагнули порушити на сеймі протестанти. Посли повільно сходилися. Не всі приїздили вчасно. Маршалок жалівся на непунктуальність та втрату часу (з цих слів він почав засідання 16 жовтня) [21]. Та незважаючи на млявий початок, засідання 15 й 16 жовтня були напруженими. За кількістю висловлених думок записи, що їх було зроблено у діаріюші в ці два дні, є, на наш погляд, найцікавішими.

Від 15 жовтня в діаріюші зафіксовано слова Мартіна та Єжи Реїв. Першим узяв слово Мартін. У його словах відчувається спроба оцінити політику королівської влади та ставлення до протестантів католицтва. Найбільшою проблемою, на переконання Рея, було неоднозначне ставлення до протестантів: одну руку їм дружньо подавали для допомоги, а другою - карали. Такі суперечності призводять до того, що коли раз обпеклися окропом, то, щоб не обпектися вдруге, починають дмухати й на холодну воду [22]. На думку Рея, найбільш людяне, братське ставлення до протестантів - ставлення, позбавлене подвійних і неясних натяків та обіцянок.

Інший протестант, Єжи Рей, наголошує на утисках, чинених протестантам. У словах Єжи згадано про Академію в Кракові, діяльність якої з одного боку підтримували, легітимізували королівські привілеї, з іншого - розхитували декрети, надіслані з Риму [23].

Криштоф Радзивілл, знову взявши слово, продовжив у руслі думок обох Реїв. Якщо і католики, і протестанти (як, власне, й православні з уніатами), говорив князь, народилися і живуть в одній Речі Посполитій, мають однакові буденні турботи й печалі, то чому протестанти не мають тих радостей, якими тішаються католики. Підсумовуючи, князь категорично зауважив, що всі присутні мусять знати: протестанти не допустять непевності у вирішенні своїх проблем і, якщо це буде потрібно, апелюватимуть до Божого суду, який, безумовно, є найсправедливішим [24].

На слова князя відреагували по-різному. Деякі депутати, зокрема познанський воєводич, закликали не гаяти часу на порожні розмови, бути розсудливішими за своїх предків. Дехто, як-от любецький війський Казановський, міркували над тим, як задовольнити вимоги протестантів, при цьому не завдавши труднощів католикам.

Як уже зазначалося, протестанти прагнули домогтися підтвердження норм варшавської Кон-

федерації та подати до присяги новообраному королю пункти, що гарантували виконання цього акта. На засіданні 15 жовтня постало питання про те, як юридично закріпити вимоги протестантів, оформити їх у письмовому вигляді. Князь Радзивілл наполягав на тому, що його прихильники мусять мати гарантії, впевненість у тому, що коли на цьому сеймі їхні вимоги не буде задоволено остаточно, то вони неодмінно нагадають про себе в майбутньому. Для цього слід було створити відповідний документ, причому саме під час елекції. Князь вважав, що найдосконалішим за формою актом, який прагнуть затвердити протестанти, є контракт, укладений між протестантами з одного боку та сеймуючою братією, колом рицарським, - з іншого (буквально: *...dissidentes contractu ꙗ Rzeczkpospolitq y ꙗ kolem chcq*) [25].

16 жовтня Мартін Рей зачитав права протестантів, задекларовані в попередній редакції Конфедерації, і звернувся до сеймуючих з проханням підтвердити їх у тому ж вигляді, без змін [26].

Підтримав протестантів православний, або поміркований католик (?), Корчинський, староста ойцівський, вказавши на те, що як наші предки зберігали певні права за протестантами, то чому б і тепер їх не зберегти, дотримуючись, правда, однієї умови: визнаючи протестантів, лишати непорушними, недоторканими права католиків [27].

У своїй аргументації протестанти прагнули переконати католиків у тому, що не мають на меті применшити статус Католицької церкви. Взавши це до уваги, вони працюють над пунктами, що могли б утвердити права і свободи їхньої церкви *на рівні* з церквою католицькою. Звернувшись до тексту діаріюша, бачимо, що 16 жовтня вони намагаються здійснити важливий крок у цьому напрямку. Князь Радзивілл від імені протестантів запропонував на розгляд депутатів проект умов, які висували протестанти на час елекції. Традиційно такі проекти після розгляду й ухвали на сеймі подавалися на затвердження новообраному королю [28]. Князеві не вдалося завершити свій виступ через протест ойцівського старости, який апелював до того, що цим кроком Радзивілл виходить за межі своїх прав і перебирає на себе повноваження маршалка [29].

Спроби протестантів тезово сформулювати свої прагнення перегукуються зі спробами православних творити подібні проекти, що їх пізніше буде втілено у знаменитих заспокоювальних статтях. Характерно, що наступним на засіданні прозвучав голос одного з найвідоміших православних, присутніх на сеймі. Адам Кисіль, вправний сеймовий промовець, представник право-

славної братії Волинського воєводства, відкрито почав відстоювати позицію князя. Спершу Кисіль звернув увагу сеймуючих на факт публічної образи Радзивілла. Потім він наголосив на тому, що православні послы [30] не бажають вдаватися до приреченого на безплідність теологічного диспуту. Єдиний правильний, на думку Киселя, шлях - прямо вимагати повернення та підтвердження здавна історично та юридично встановлених прав.

Висловлені думки католиків та протестантів, з одного боку - мечника коронного Зебржидовського, з іншого - князя Радзивілла (тут не торкаємося православних та уніатів [31]), засвідчують, що кожна зі сторін твердо наполягала на своєму, прагнучи довести впливовість та юридичну силу актів, які висувала як репрезентат своїх домагань (у католиків - постанови Трибуналу, у протестантів - згадані вище пункти та Конфедерація). У свою чергу, представники протилежного табору, як правило, або доводили їх неправомірність, або, часом без належної аргументації, намагалися відхилити виступ посла, який збирався апелювати до чергового правового акта. Ніхто не бажав поступитися. Католики у виступах протестантів бачили спроби чинити наступ на права і свободи їхньої церкви, а протестанти скаржились на упереджене ставлення до них з боку католиків. Побудоване на безплідній полеміці сеймове засідання могло завести присутніх на ньому представників різних сторін у глухий кут. Затяжні дискусії наштовхували на думку про те, що на цьому сеймі послы так і не дійдуть згоди. Лунали пропозиції відкласти розгляд проблеми на коронаційний сейм або ж скликати церковний собор. Коли вкотре було піднято питання про свободу віросповідань та можливі шляхи припинення суперечностей між православними та уніатами, маршалок втрутився з пропозицією створити спеціальну комісію для розгляду релігійного питання.

Було вирішено, що до її складу увійдуть як католики, так і протестанти, присутні на засіданні сейму послы «z koła guserskiego» та двоє представників сенату. Комісію згодилися зібрати у неділю, вільний від консультацій день. Тоді ж було запропоновано списки можливих членів [32]. Сенатори запропонували трьох кандидатів: руського воєводу Станіслава Любецького, белзького воєводу Б. Лещинського, великого коронного маршалка Лукаша Опалінського [33].

Після оголошення про прибуття на сейм іноземних послів віденський воєвода запропонував відкласти розгляд релігійних справ на коронацій-

ний сейм, коли вже буде обрано короля, який зможе видати декрет, що матиме найвищу юридичну силу і покладе край релігійній полеміці. Уніат воєвода троцький зазначив, що без короля сенат та guserstwo, складені з представників різних церков, нічого зробити не зможуть, а елекцію не можна назвати повноцінним сеймом (!) через відсутність короля (дослівно: *seimbezkróla nie jest własnie seimem* [34]).

Католики та уніати, які намагалися з будь-якого приводу відтягти якнайдалі релігійні дискусії, спокійно сприйняли цю пропозицію. Архієпископ гнєзненський повів мову про інші справи. Православні, які були зацікавлені у якнайшвидшому розгляді питань релігії та церкви, захвилювалися. Їхні депутати (зокрема, Лаврентій Древинський) нагадали про імунітетні привілеї, що захищали самобутність православної церкви. Невисловленою лишилася думка протестанта...

Записи за 18-20 жовтня розповідають про те, що основною темою обговорень у ці дні було формування депутації до майбутнього короля, що мала прохати його визначити остаточний склад комісії, створення якої було розпочато на сеймі. На цьому записи у діаріуші обриваються. Джерело не інформує про пов'язану з елекцією подальшу діяльність протестантів. Частково на питання про те, як вони оцінили роботу елекційного сейму і чи продовжували співпрацю з православними, може відповісти історія коронації.

На елекційному сеймі депутатам так і не вдалося покласти край протиріччям у житті церкви. Депутати сейму дійшли висновку, що тільки королівська влада здатна взяти на себе посередництво у розв'язанні проблем релігії та церкви. Король міг прийняти рішення після свого обрання, отже, справа могла зрушити з місця і набути юридичного оформлення тільки по проведенню коронаційного сейму.

Протестантам вдалося затвердити права, задекларовані у варшавській Конфедерації. Підтвердження усталених норм можна вважати досягненням. Однак слід узяти до уваги той факт, що Конфедерація проголошувала права і свободи, але не гарантувала їх виконання, не встановлювала відповідальності за їх порушення. Це означало, що елекційний сейм та прихід до влади толерантного Владислава IV не ставили крапку на протестантському питанні. На протестантів чекало складніше випробування, продиктоване обставинами реального життя. У реальному житті на місце шляхтича-протестанта приходив його по-езуїтськи освічений нащадок, який не бачив сенсу відроджувати запустілий збір на отрима-

них у спадок маєтностям. З іншого боку, пройде менше ніж два десятки років, як Хмельниччина принесе у Річ Посполиту гасло боротьби з чужо-

вірами (як православними, так і протестантами), остаточно сформульоване у сеймовій постанові 1668 року.

1. За підрахунками Януша Тазбіра, кількість релігійних установ кальвіністів тільки на території Малопольщі зменшилась від 191 (кінець XVI ст.) до 140 на початку XVII ст. Детальніше про це див.: *Tazbir J. Reformacja w Polsce.* - Warszawa, 1993.-С. 237.
2. Вказ. праця.- С. 238.
3. Про три етапи «класичної» елекції у Речі Посполитій див.: *Сас П. М. Політична культура українського суспільства.* - К., 1998.- С 40.
4. Як історичні джерела, сеймові діарії не тільки наочно відображають роботу сейму, а й містять слова короля, сенаторів, земських послів, заяви, скарги, аудієнції. Для дослідника реформацийного руху у Речі Посполитій вони важливі насамперед тому, що, як документи Посольської ізби, часто укладалися протестантами, котрі входили до її складу (особливо це актуально для 60-70 рр. XVI ст.). Діарії - складне для вивчення джерело, адже записи в них часто робилися хаотично (з пропусками, чимало незавершених думок). Їхня мова насичена латинізмами, вживаними у діловому мовленні. Публікацію діаріїв було розпочато ще в 60-х рр. XIX ст.
5. *Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования).*- К., 1883.- Т. 1; К., 1898.-Т. 2.
6. *Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной уніей (до 1609 г.).*- СПб., 1901.-С. XVI.
7. *Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования).*- К., 1883.- Т. 1.-С. 500-501.
8. *Opalinski E. Sejmiki szlacheckie wobec tolerancji religijnej w latach 1587-1648// Odrodzenie i reformacja w Polsce.*- Warszawa, 1989.-I. XXXIV. S. 21^10. див., зокрема, S. 25-26.
9. Извлечете из рукописи, содержащей описание (дневник) избирательного сейма, бывшего в Варшавь // *Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования).*- К., 1883.- Т. 1.- С. 476 (далі - Діаріуш).
10. Діаріуш.-С. 477.
11. *Голубев С. Вказ. праця.*- С. 471.
12. Сас П. зауважує, що проблема православ'я до середини XVII ст. перебувала у центрі уваги не тільки на головних сеймах у Варшаві, а й на регіональному рівні - на повітових сеймиках Волинського, Брацлавського і Київського воеводств: *Сас П. М. Політична культура українського суспільства.*- К., 1998.- С 54.
13. *Голубев С.- Вказ. праця.*- С. 471.
14. *Вказ. праця.*- С. 465.
15. Діаріуш.- С 457.
16. Публікуючи текст діаріуша, С. Голубев зазначає, що текст протестації луцького єпископа вміщено у рукописі джерела. У своїй публікації діаріуша автор вилучив текст протестації.
17. Діаріуш.- С 461.
18. Там само.- С 460.
19. Частина католиків (помірковані) підтримувала ідею врегулювання прав і свобод православних і протестантів у Речі Посполитій.
20. Діаріуш.-С 460^161.
21. Там само.- С 478.
22. Там само.- С 474.
23. Там само.
24. Там само.- С 475.
25. Там само.- С 476.
26. Там само.- С 479.
27. Там само.
28. Там само.- С 480.
29. Там само.
30. Серед представників православних на сеймі слід згадати ще такі прізвища, як Воронич, Проскура-Сушанський, Древинський та інші.
31. На боці уніатів стояли, зокрема, віленський єпископ і воевода троцький.
32. До складу комісії увійшла частина сеймових депутатів. Сторону католиків представляли надвірний підскарбій Оссолінський, коронний мечник Ян Зебржидовський, познанський воеводич Миколай Остророг, ойцівський староста Корчинський, люблінський войський Казановський, Станіслав Ожельський, староста равський Волуцький, лівський староста Оборський. На боці протестантів були Криштоф Радзивілл, Речицький, Анджей Рей, Збігнев Горайський, калицький чашник Козьмінський, Пекарський, брати Реї, Станіслав Чжостовський.
33. Таке призначення викликало невдоволення у частині послів (православних). Почалися суперечки через те, що сенатори відмовлялися зменшити кількість кандидатів до двох чоловік. Дійшли згоди на тому, що майбутній король Владислав сам обере серед запропонованих кандидатів тих осіб, які увійдуть до складу комісії.
34. Діаріуш.- С 484.

O. Danevych

THE PROBLEM OF PROTESTANTS ON THE ELECTIVE SEIM IN WARSAW IN 1632

The problem of Protestants did not lose its actuality during election of king Vladyslav IV. This article examines the brief characteristic of activity of the Protestants on the elective seim in 1632. The main source of article is Diariush of the seim which was made during the seim-meeting. Diariush contains a lot of information about relationships between the Protestants, the Catholics and the Orthodox. There were on the seim some famous deputats of clergy and seculars, such active members of discussions as prince Kryshtof Radzywill, Adam Kysil, and others. The problems actual for the Protestants and discussions connected with adoption of Konfederatsia of Warsaw are observed in details.